

ПРОБЛЕМА РІВНОСТІ У СПІЛКУВАННІ

Геннадій ДЬЯКОНОВ (Кіровоград)

У статті досліджується явище рівності у спілкуванні як одна з фундаментальних характеристик і особливостей міжлюдських відносин. Показано, що сучасні наукові підходи до вивчення рівності спілкування розкривають різні грані сутності й природи цього феномену і свідчать про великі перспективи теоретичного дослідження та практичного використання даного явища.

В статье исследуется явление равенства в общении как одна из фундаментальных характеристик и особенностей межчеловеческих отношений. Показано, что различные научные подходы к изучению равенства в общении раскрывают разные грани сущности и природы этого феномена и свидетельствуют о больших перспективах теоретического исследования и практического использования данного явления.

Ключові слова: спілкування, діалог, суб'єкт-суб'єктні відносини, рівність, паритетність.

Останніми роками в психології й педагогіці утвердилося уявлення про міжособистісне та педагогічне спілкування як суб'єкт-суб'єктну взаємодію [1; 7; 9; 11]. Згідно цьому уявленню, спілкування – це процес взаємодії, в якій обидві сторони виступають як активні й рівноправні суб'єкти, що вносять однаково важливий внесок у перебіг і результат спілкування.

Нечисленні дослідження сучасних психологів і педагогів свідчать про **наукову актуальність і практичну значущість** феномена двобічності й рівності учасників спілкування в процесі їх життєвої, учбової або виробничої взаємодії [1; 4; 5; 6]. Водночас слід сказати, що дане явище залишається маловивченим і тому воно вимагає спеціального теоретичного і емпіричного дослідження.

Постановка проблеми. У психологічній і педагогічній літературі уявлення про рівність двох учасників (сторін) спілкування отримало назву *паритетності* (від лат. *paritas* – рівність), під якою розуміється актуальна рівність або відносна рівновага двох (і більше) сторін в спілкуванні по яких-небудь параметрах (силі, правам, обов'язкам, можливостям, позиціям в спілкуванні, впливу та ін.).

Більшість психологів розглядають рівність спілкування як одну з найважливіших особливостей, що конституують природу діалогу, разом з іншими його фундаментальними особливостями, такими як безумовне ухвалення один одного як цінностей, визнання індивідуальної неповторності кожного учасника спілкування, емоційна і особистісна відвертість партнерів по спілкуванню, психологічний настрій на актуальні стани один одного, безоцінність, довірливість і щирість вираження почуттів і душевних станів [1; 4; 5; 6; 7; 11].

Вивчення науково-практичної літератури з психології спілкування і взаємодії між людьми показує, що феномен рівності партнерів спілкування і діалогу відіграє важливу роль в структурі фундаментальних феноменів і особливостей психології спілкування [1; 4; 5; 6], але, як вже наголошувалося, він залишається недостатньо вивченим явищем.

У зв'язку з цим **метою** даної роботи є теоретичний аналіз сутності явища рівності партнерів у процесі спілкування і діалогу та характеристика основних практичних аспектів і можливостей даного явища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній психології існує декілька підходів до розуміння рівності спілкування [1; 4; 5; 6], причому властивість паритетності часто-густо розглядається як ознака суб'єкт-суб'єктності або діалогічності спілкування. Оскільки до теперішнього часу виконані лише окремі спеціальні дослідження даного явища, то завданнями нашої статті ми вважаємо характеристику сутності феномену рівності у спілкуванні, а також аналіз і узагальнення основних наукових уявлень про явище рівності у наявних науково-практичних публікаціях з даної проблеми.

Виклад основного матеріалу. Характерну точку зору з приводу суб'єкт-суб'єктного характеру спілкування однієї з перших сформулювала Л.О.Петровська, яка підкреслила, що діалогічна взаємодія

характеризується рівністю психологічних позицій і обопільною активністю сторін в процесі спілкування, унаслідок якої кожен учасник спілкування не лише є об'єктом діяння партнера, але і сам в рівній мірі впливає на іншу людину, на партнера [9].

Більш розгорнене розуміння рівності сформульоване в концепції Ю.М. Емельянова, який визначає паритетний діалог як розмову рівних людей, як бесіду людей, що пройшли школу демократії [4]. При цьому рівність (паритетність) спілкування забезпечується розвитком комунікативної (соціально-психологічної) компетентності особистості, а її основою є цілісний життєвий досвід, який розвивається, усвідомлюється у спілкуванні і етично упорядковується індивідом.

Ю.М. Емельянов вважає, що, не дивлячись на ілюзорну очевидність поняття паритетності спілкування, його справжнє розуміння передбачає побудову концепції міжособового спілкування, яка виходить з польового і феноменологічного уявлення про співвідношення індивіда і середовища. У своїх роботах Ю.М.Емельянов висуває поняття «міжособистісне середовище», що включає нерозривний і мінливий взаємозв'язок суб'єктів-учасників, дій і подій, які відбуваються в цьому середовищі і є багатозв'язковими переплетіннями дій і реакцій дійових осіб [4, с.30].

Дана концепція конкретизується в моделі міжособистісної ситуації, яка включає такі компоненти: 1) цілі дійових осіб і цільову структуру ситуації, 2) правила спілкування, 3) ролі учасників спілкування, 4) репертуари дій учасників комунікації, 5) послідовності (патерни) взаємодій, 6) поняття як засоби взаєморозуміння, 7) комунікативні коди, 8) співвіднесеність з фізичним і предметним середовищем.

Оскільки структура «міжособистісного середовища» паритетного діалогу складна і динамічна, то це робить і сам по собі феномен паритетності мінливим і релятивним, що обумовлює діалектичну можливість нерівності в діалозі, тобто асиметрії спілкування і діалогу.

Поняття рівності спілкування часто пов'язується з уявленням про рівноправ'я учасників діалогічного спілкування, яке отримало своє втілення в концепції С.Л.Братченко про комунікативні права особистості [1]. Згідно цієї концепції, права індивіда в спілкуванні визначають межі простору свободи співрозмовників, забезпечують взаємодію партнерів діалогу на основі взаємного визнання і ненасильства і створюють умови можливості буття особи в спілкуванні без збитку для іншого партнера.

До основних комунікативних прав особистості С.Л.Братченко відносить права на: свою систему цінностей; самодетермінацію; відповідальність суб'єкта; гідність та її повагу; індивідуальність і своєрідність; незалежність і суверенітет; відстоювання своїх прав; вільну, нічим не регламентовану думку. Якщо будь-які з цих прав

особистості у спілкуванні не дотримуються або порушуються, то повноцінний діалог ніяк не може відбутися [1, с. 202].

С.Л. Братченко виділив також групу часткових, але не менш важливих комунікативних прав особистості на: свою позицію, точку зору; на вільне виявлення своїй позиції (право голосу); відстоювання і захист своєї позиції; довіру з боку співбесідника (презумпція щирості); розуміння співбесідника і прояснення для себе його позиції, точки зору; запитання до співрозмовника; сумнів відносно будь-яких думок; незгода з позицією, точкою зору співбесідника; вислів сумніву або незгоди; зміна і розвиток своєї позиції, точки зору; пошук, щирі помилку і блукання; почуття, переживання і відкрите їх вираження відносно особово-значущих проблем; особисту таємницю і на непублічність власного внутрішнього світу; рівноправ'я у спілкуванні незалежно від статусу співбесідника; завершення спілкування [1, с. 204].

Очевидно, що кожному учасникові діалогу необхідно реалізовувати свої комунікативні права, але також необхідно поважати права співрозмовника, партнера. Взаємне узгодження співбесідниками своїх прав і свобод є одним з рушійних механізмів розвитку діалогу, а також одним з найважливіших джерел і механізмів особистісного зростання.

Може здаватися, що в процесі реалізації комунікативних прав особистості центральну роль відіграє когнітивна сторона міжособового діалогу і, на думку С.Л.Братченко, процесу інтелектуальному розумінню в людському спілкуванні часто-густо надається перебільшене значення. Насправді ж основою глибинного контакту в діалозі є емоційна взаємодія учасників спілкування і перш за все процес співпереживання, які забезпечують емоційно-інтуїтивне збагнення співбесідниками внутрішнього світу один одного і створює єдність зустрічі індивідуальних переживань.

Ми поділяємо думку С.Л. Братченко про фундаментальну роль почуттів і емоцій в діалогічному спілкуванні, бо наші емпіричні дослідження також підтверджують і розкривають центральну роль відчуттів і емоцій в діалогічній взаємодії між людьми [6].

Очевидно, що концепція «комунікативних прав особистості», розроблена С.Л. Братченко, дозволяє відобразити важливі особливості міжособового діалогу (пов'язані з уявленнями про рівноправ'я і нерівноправ'я в спілкуванні). Проте, на наш погляд, інтерпретація діалогічної взаємодії з погляду «прав особи» надмірно раціоналізує уявлення про діалогічну взаємодію і створює підстави для редукції справжньої природи діалогу до етико-юридичних конструктів, які далеко не вичерпують онтології діалогічного спілкування.

У дослідженнях Л.Г. Дмітрієвої також наголошується, що в сучасній практиці освіти найбільш затребувана суб'єкт-суб'єктна взаємодія,

основою якої є діалог і діалогічна взаємодія [5]. Так, діалогічна взаємодія вчителя і учня, студента і викладача – це багатоплановий процес, що включає взаємообумовлені, педагогічно доцільні і узгоджені дії педагога і учня, які спрямовані на розвиток особистості останнього. Дослідниця вважає, що співпраця і рівність психологічних позицій є загальноприйнятими характеристиками структури діалогічної взаємодії. В той же час будь-яка взаємодія – це зміна стану взаємодіючих об'єктів, що передбачає деяку асиметричність і неравновесність діалогу.

Під асиметрією діалогу в психології Л.Г.Дмитрієва пропонує розуміти відмінність і невідповідність психологічних позицій, які обумовлені дією учасників діалогу один на одного. Неврівноваженість психологічних позицій залежить від реального процесу взаємодії, якій відбувається «тут і зараз». Взаємна дія людей один на одного – це обов'язковий елемент будь-якої спільної діяльності. Проте, прагнучи до рівноваги, неможливо відмірювати відхилення чаші вагів в ту або іншу сторону. На думку Л.Г.Дмитрієвої, реальний діалог, як і сама психічна реальність, є поліфонічним, а тому в ньому є все: і маніпуляція, і маски, і формальне спілкування [5].

У будь-якій діалогічній взаємодії є феномен невірноваженості. У спілкуванні «центр тяжіння» діалогу переходить то до однієї, то до іншої сторони. Діалогічна взаємодія не просто відбувається, вона постійно народжується. Ефект незавершеності призводить до актуалізації спонук шукати засобу реалізації, завершеності ідей, врівноваженості (прегнантності). А це означає, що той, у кого є аргументи, впливає на діалог і процес пошуку істини.

Дуже важливим є питання про практичне значення проблеми рівності-паритетності спілкування як центрального і універсального феномена, що визначає динаміку і зміст процесу спілкування. При цьому, як указує С.Л.Братченко, важливо те, що в реальному спілкуванні досягнення рівноправ'я є дуже непростою проблемою, особливо в ситуаціях, де співбесідники мають об'єктивні ознаки нерівності [1].

Проте, в гуманістичній психології, а також у вітчизняній психотерапії та «педагогіці співпраці» намічені деякі шляхи практичного вирішення проблеми рівноправного спілкування. Так, К.Роджерс підкреслював, що реалізація гуманістичного підходу в навчанні і вихованні багато в чому залежить від готовності дорослого «поділитися своєю владою» [10]. У взаємному «притиранні» комунікативних прав є глибокий психологічний сенс – навчитися бути собою і виражати себе, не пригнічуючи при цьому інших, тобто навчитися користуватися своєю свободою.

Дуже важливі і ефективні такі стратегії дослідження і досягнення рівності як техніка спілкування Т.Гордона, що забезпечує перехід від Ти-висловлювань до Я-висловлювань [3], техніка гуманізації міжособистісних відносин Р. і Дж.Байярдов [2], система «контрактів» між вчителем і учнями К.Роджерса [10], «культура справедливості» в навчанні і вихованні С.Снайдера та ін. До цих ідей багато в чому близька «педагогіка співпраці», яку розробляли та впроваджували такі вчені й практики як Ш.Амонашвілі, В.Шаталов, Е.Ільїн, М.Щетінін та інші вітчизняні педагогі-новатори [8].

Цікаву і перспективну технологію формування паритетного спілкування розробив Ю.М.Емельянов [4]. Він поставив у центр дослідницької уваги навчання паритетному діалогу і, не претендуючи на побудову спеціальної концепції цього явища, він надав лише операціональне уявлення про нього в контексті завдань практичного оволодіння уміннями і навичками паритетного діалогу. Так, він відзначає, що навчати паритетному діалогу не можна (якщо розуміти навчання в звичайному педагогічному сенсі), але можна показати тому, хто навчається, причини, які перешкоджають його самореалізації і активізувати потенційні резерви його особистості для творчого самоудосконалення [4, с.3].

Виходячи з уявлень про паритетний діалог і ситуацію міжособового спілкування, Ю.Н.Емельянов розробив декілька практичних технологій навчання рівноправному спілкуванню.

Перша технологія – індивідуального самонавчання діалогу – заснована на уявленні про те, що уміння ставити питання собі та іншим людям є практичною основою рівного діалогу. Ю.М.Емельянов підкреслює, що за людським умінням ставити питання стоїть не просто навчений «запитувач» (тобто індивід, якій має добре прораховану схему можливих відповідей і подальших питань), а цілісний душевний світ людини, що включає як його попередній міжособовий досвід, так і актуальні цілі запитань.

Ставити питання іншому – не за схемою, а за своїми почуттями, – значить, розкривати себе перед іншою людиною; запитувати – значить, робити прозорою свою особистість і свою систему цінностей для іншого. запитувати іншу людину – значить, забезпечувати взаємопроникненість: набувати відомості й виражати сумнів, критично мислити і мимоволі виявляти свій цинізм, надавати довіру і виявляти цікавість, терпимість і готовність приділити час іншій людині [4, с.36]. Запитувати – значить, йти від своєї закритості, егоцентризму, зайнятості самим собою і йти назустріч іншому, тобто проявляти до особи співбесідника увагу і цікавість, підтверджуючі реальність його існування (незалежно від того приємні вони йому або неприємні).

На думку Ю.М.Емельянова, уміння ставити питання тісно пов'язане з індивідуальними способами ведення внутрішнього діалогу і внутрішньої дискусії. Для розвитку раціональної культури внутрішнього діалогу він пропонує сім «класичних питань», які упорядковують невизначеність внутрішнього діалогу: Хто? Що? Де? Коли? Чому? Які є засоби? Які потрібні способи (здійснення власних дій)?

Усвідомлюючи недостатність раціоналістичних «класичних питань», Ю.М.Емельянов пропонує для самоаналізу спілкування ще шість питань: 1) Які факти відносяться до актуальної ситуації? 2) Що я відчуваю по відношенню до ситуації в цілому? 3) Чого я хочу насправді? 4) Що мені заважає? 5) Якими засобами? 6) Коли? [4, с.83].

Ю.М.Емельянов розкриває особливості низки основних типових питань (інформаційний, дзеркальний, естафетний) і описує техніку навчання умінню ставити такі запитання.

Великий інтерес представляє методика навчання рівноправному діалогу в умовах групової дискусії. Характеризуються особливості різних етапів проведення дискусії: організаційно-підготовчого, етапу проведення дискусії, етапу підведення підсумків дискусії. Автор також розкриває зміст практикуму з усвідомлення діалогізму міжособової поведінки, основу якої складають різноманітні методики діагностики особливостей і здібностей до діалогу і дискусії учасників групового тренінгу паритетного діалогу.

Органічним компонентом технології формування рівного діалогу Ю.М.Емельянова є методика групового навчання сімей паритетному діалогу, що заснована на принципах групової діалогічної взаємодії і співтворчості членів сім'ї.

Отже, ми бачимо, що незважаючи на недостатню повноту вивчення феноменології паритетності та паритетного спілкування, у вітчизняній психології є деякі підходи і технології практичного використання і розвитку вмінь і навичок рівноправного спілкування. Водночас зрозуміло, що всі ці уявлення потребують глибокого теоретичного осмислення і подальшого практичного розвитку.

Висновки. Таким чином, проведене нами дослідження показує, що явище рівності в спілкуванні є фундаментальним і універсальним феноменом життєвого, учбового і виробничого спілкування і взаємодії між людьми. Не дивлячись на недостатню вивченість цього явища, можна припустити, що рівність партнерів у спілкуванні є основою суб'єкт-суб'єктності спілкування і діалогу. Внаслідок цього подальше теоретичне вивчення даного феномена має великі наукові перспективи і важливе практичне значення для психології та педагогіки спілкування, діалогу і міжлюдської взаємодії.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Братченко С.Л. Межличностный диалог и его основные атрибуты. Психология с человеческим лицом: гуманистическая перспектива в постсоветской психологии / Под ред. Д.А.Леонтьева, В.Г.Щур / С.Л. Братченко. – М. : Смысл, 1997. – с. 221-222.
2. Байярд Р.Т., Байярд Д. Ваш беспокойный подросток: Практическое руководство для отчаявшихся родителей / Пер. с англ. / Р.Т. Байярд, Д- М. Байярд. – Просвещение, 1991. – 224 с.
3. ГОРДОН Т. ТРЕНИНГ ЕФФЕКТИВНОГО РОДИТЕЛЯ // [ЭЛЕКТРОННЫЙ РЕСУРС] – РЕЖИМ ДОСТУПА: HTTP: // WWW.KOVB.RU
4. Емельянов Ю.Н. Обучение паритетному диалогу / Ю.Н. Емельянов. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1991. – 107 с.
5. Дмитриева Л.Г. Психология субъект-субъектного педагогического взаимодействия : монография / Л.Г. Дмитриева. – СПб. : Инфо-да, 2010. – 180 с.
6. Дьяконов Г.В. Основы диалогического подхода в психологической науке и практике. / Г.В. Дьяконов. – Кировоград: РИО КГПУ им. В. Винниченко, 2007. – 847 с.
7. Ковалев Г.А. Психологическое воздействие: теория, методология, практика. Автореф. дисс. на соиск. учен. степ. докт психол. наук. / Г.А. Ковалев – М. : Изд-во НИИ ОПП АПН СССР, 1991. – 51 с.
8. Педагогический поиск. Под ред. Л.Б.Баженовой. – М. : Педагогика, 1988. – 470 с.
9. Петровская Л.А. Компетентность в общении / Л.А. Петровская. – М. : Изд-во МГУ, 1988. – 216 с.
10. Роджерс К. Консультирование и психотерапия. Новейшие подходы в области практической работы: Монография. / К. Роджерс. – М. : ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс, 1999. – 464 с.
11. Флоренская Т.А. Диалог в практической психологии: наука о душе / Т.А. Флоренская. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 208 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Геннадій Віталійович Дьяконов – доктор психологічних наук, професор, завкафедри практичної психології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

Коло наукових інтересів: психологія діалогу, гуманістична психологія, гештальт-терапія, психологічні проблеми навчання у вищій школі, інтерактивні методи навчання, професійне становлення майбутніх практичних психологів.